

PSİKOLOJİ VE DİN ALANINDA ARAŞTIRMA METODU*

Çev. Hüseyin İbrahim YEĞİN**

Bu başlık altında psikologların bilimsel araştırma metotlarını niçin kullandıkları, hedefleri ve bilimle ilgili metotları açıklanmaktadır. Diğer bir deyişle, bu çalışmada biz psikologların, bildiklerimizi nasıl elde ettiğimiz konusu ele alınacaktır.

Bilimsel Araştırma Metotlarını Niçin Kullanırsınız?

Psikologlar, bilimsel araştırma metotlarını insanların duygu, düşünce ve davranışlarını anlamak için kullanırlar. Bunu çeşitli nedenlerden dolayı yaparız. Bilimsel araştırma iyi yapıldığında bize çalışma yaptığımız konunun (nesnenin) nispeten objektif bir bakış açısını verir. Her ne kadar kimileri bilimi, kendi kişisel inançları ve önyargılarını desteklemek için kullansalar da yapılan bilimsel araştırma süreci, araştırmacının kesin olmayan sonuçlara ulaşmasını önlemeye yönelik farklı kontrol mekanizmalarını içerir. Örneğin, bir bilim adamı bir araştırma projesinin sonuçlarını yayınlamak istediğinde, söz konusu çalışma, bu alanın standartlarını karşılayıp karşılamadığını kontrol eden dergi editörü ve diğer uzmanlar tarafından incelemeye tabi tutulur. Onlar aynı zamanda bu projeyi; araştırmaya katılan deneklerin uygun bir şekilde kullanılıp kullanılmadığını ve ulaşılan sonuçların makul olup olmadığını da kontrol etmek için yeniden gözden geçirirler.

Bilimsel araştırmanın bir avantajı da halk gözetiminde yapılmış olmasıdır. Yani araştırma metodunun sonuçlarıyla birlikte tam bir rapor olarak yayınlanmasıdır. Bu durum, diğer araştırmacılara bu metotları gözden geçirme ve elde edilen sonuçların ön yargıya dayalı olup olmadığını kontrol etme imkânı sağlar. Bu anlamda bilim, halka açık bilgi edinme yoludur ki bu durum, araştırma metotları kullanılarak elde edilen bilgidен bütün insanların daha kolay

* "Research in Psychology and Religion", Michael E. Nielsen, PhD, Department of Psychology Georgia Southern University Statesboro, USA, <http://www.psychwww.com/psyrelig/research.htm>

** Arş. Gör. Dr., Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Psikolojisi Anabilim Dalı.

bir şekilde yaralanmasını sağlar.

Bilimsel araştırma aynı zamanda **“Tekrarlama”** olarak adlandırılan olguya da izin verir. Bu, bilim adamının araştırma yaptığı ve başkalarının da (aynı metotları) tekrar ederek benzer sonuçlara ulaşması demektir. Bu sayede bilim adamları bir diğer araştırmacının sonuçlarını teyit etmiş olur. Örneğin, ben bir çalışma yapsam ve bu çalışmada dinin, görünüşte stresi azaltmada yardımcı olduğu sonucuna ulaşırsam, diğer insanlar benim ulaştığım bu sonuçları **“tekrarlamak”** suretiyle deneyebilirler. Eğer onlar da aynı sonuca ulaşırlarsa, bundan sonra, “dinin stresi azaltmada bize yardımcı olduğu” düşüncesine olan güvenimiz artar. Eğer aynı sonuca ulaşmazlarsa, o zaman burada çeşitli çalışmalar arasındaki farklılıkları dikkate alabiliriz, şöyle ki; belki biz dindarlığı farklı yollarla ölçmüşüzdür. Ya da insanlar farklı bir stres yaşamış olabilirler. Veyahut –inşallah böyle değildir- araştırmamda bir sakatlık vardır. Bir konuda “tekrarlama” metoduyla benzer araştırmalar yapma, bilim adamlarının o konu hakkındaki anlayışlarını netleştirebilecekleri çok önemli bir yoldur.

Bilimin Hedefleri ve Metotları

Bilim adamları diğer insanlar gibidirler. Biz, eşyanın niçin bu şekilde mevcut olduklarını merak eder, olayların niçin meydana geldiğini bilmek isteriz. Böylece ileride olacak şeyleri tahmin etmemiz veya daha iyi olması yönünde değiştirmemiz mümkün olur. İster bitkiler, isterse insanlar üzerinde çalışalım, bu böyledir.

Ben Southern Utah Üniversitesinde öğrenciyken, beğendiğim profesörlerden biri ve bilimin nasıl işlediğini izah konusunda ustalaşan “Dr. Les Jones” di. Burada okuyacağınız şeylerin çoğu onun derslerinden almış olduğum notlardan derlenmiştir.

Bilim adamlarının cevaplandırmaya çalıştığı soruların farklı düzeyleri vardır. Bu konuda yapılması gereken hususlardan biri: “Üzerinde çalıştığımız şeyi en iyi nasıl anlayabiliriz?” sorusunu kendi kendimize sormaktır. Anlamanın en basit seviyesi, “Dindar insan nasıldır? veya “Dindar olan insanla olmayan insan arasındaki benzerlikler ve farklılıklar nelerdir?” gibi temel bir soru ile başlar. Bu bir bakıma “ne zaman” ya da “nerede” sorularına cevap aramadan önce “ne” sorusuna cevap verebilmemiz açısından gerek duyduğumuz temel bir sorudur. Benzer bir şekilde bizim, insanların niçin dindar olduklarını anlayabilmemizin uygun bir tahminine sahip olmadan önce, insanların ne zaman ve nerede dindar olduklarını söyleyebilmemiz gerekir. Bu soruların içerdiği konuları derinliğine anlamak için bu soruları sıraladığımızda aşağıdaki gibi bir tablo ortaya çıkar:

SORU

Ne?

Ne zaman? ya da Nerede?

Niçin?

Bu soruların her biri varmak istediğimiz hedeflerle ilişkilidir. “Ne” sorusunu sorduğumuzda, çalışmamızın konusunu tanımlamaya çalışırız. “Ne zaman” ve “Nerede” soruları ise, bir şeyi tahmin etmeye çalıştığımızda sorduğumuz sorulardır. Bu amaçların hepsi bizi en ilginç hedeflere, yani çalıştığımız fenomeni anlamaya hazırlar. Yine biz, tanımlama gibi daha basit hedeflerle işe başlarız ki, daha sonra tahminde bulunabilelim ve en sonunda da çalıştığımız objeyi anlayabilelim. Böylelikle yukarıdaki tabloya ilave olarak şöyle bir tablo elde etmiş oluruz.

SORU

Ne?

Ne zaman – Nerede?

Niçin?

HEDEF

Tanımlama (Tasvir)

Tahmin

Anlama

Peki, bu hedeflere ulaşmak için kullandığımız metotlar nelerdir? Öncelikle bilim adamları bir şeyi tanımlamak için ölçütler kullanırlar. Örneğin; eğer siz beni betimlemek isteseydiniz, boyumu ve kilomu ölçerdiniz ve belki de başımdaki saçların adedini bile sayardınız. Aynı şekilde eğer birisinin dindarlığını ölçmek isterseniz, hangi sıklıkla kiliseye (mabetlere) gittiğini veya Tevrat, İncil ve Kur’an hakkında ne tür bir fikre sahip olduğunu öğrenmelisiniz. Tabi bunlar muhtemelen basit ölçütlerdir ama size söz konusu bireyin nasıl bir kişiliğe sahip olduğu hakkında bir fikir verir.

Ölçme, psikolojide önemli bir adımdır. Zîra tahminî hedeflerimizi gerçekleştirmek ve çalıştığımız şeyi anlamak için bunu iyi bir şekilde yapmamız gerekmektedir. Bir şey hakkında tahmin yapabilmemiz için, Korelasyon (Karşılıklı İlişki) olarak adlandırılan bir istatistiksel teknik kullanırız. Korelasyonda iki değişkeni ölçeriz ve aralarında nasıl bir ilişki olduğunu görürüz. (Örneğin; uzun boylu insanlar kilo olarak kısa boylu insanlardan daha ağır olma eğilimindedirler. Burada uzunluğun ağırlıkla ilişkili olduğu görülür.) Din Psikolojisinde ise bu tür bir ilişki örneği olarak şu verilebilir: Kiliseye düzenli olarak devam eden insanlar, kiliseye daha az giden insanlardan, Kitab-ı Mukaddes hakkında daha katı (tutucu) bir düşünceye sahip olma

eğilimindedirler.

Bu gibi korelasyonlar bize, çalıştığımız konunun daha iyi anlaşılmasını sağlar ama bize bilmek istediğimiz her şeyi de açıklamaz. Örneğin, korelasyon bize, bir şeyin (mesela, kiliseye düzenli devam etme), diğer bir şeyin (mesela, Kitab-ı Mukaddes hakkındaki tutum) değişikliğine sebep olup olmadığını açıklamaz. Bir taraftan bu, insanların kiliseye düzenli olarak gitme eğiliminde olmaları, onların kutsal kitabı katı yorumlamış olduklarından olabilir. Diğer taraftan, belki de bu, insanların kutsal metinleri katı yorumlamaları, onların kiliseye düzenli olarak gitmelerinden de kaynaklanmış olabilir. Hatta bir üçüncü faktör de bu her ikisinin de sebebi olabilir. İşte korelasyonel araştırma bize, iki şeyin birbirleriyle niçin ilişkili olduğunu açıklama hususunda yardımcı olmaz, sadece birbirleriyle ilişkili olduğunu söyler.

Olayların niçin meydana geldiğini anlamak için bir deney yapmaya ihtiyaç duyarız. Daha basit bir ifade ile, bir değişkenin başka bir değişkeni nasıl etkilediğini görmek için yaptığımız işe deney denir. İyi bir deneyin püf noktası, çalışmamızdaki çeşitli gruplar arasında farklılık arz eden bir şeyin bulunmuş olmasıdır. Örneğin, fakirlere yardım eden bir Samaritan'la ilgili ibretli bir hikâyenin, ihtiyaç sahibi insanlara yardım etme hususunda insanlara nasıl bir etkide bulunduğunu ortaya koymak isterseniz, deneyinize katılan insanların yarısından bu ibretlik hikâyeyi okuyup hakkında düşüncelerini istersiniz. Diğer yarısına ise üzerinde düşünecekleri başka bir konu verirsiniz. Sonra onlara (deneklere), evsizlere (kimsesizlere) zaman ayırma gibi faydalı bir iş yapma şansı tanırırsınız. Eğer ibretli hikâyeler hakkında bilgi sahibi olan insanlar, bilgi sahibi olmayan insanlara göre ihtiyaç sahiplerine daha fazla zaman ayırıyorlar ise - ve bu iki grupta yer alan insanlar her konuda benzer özelliklere sahip iseler- şöyle bir sonuç çıkarabilirsiniz; "İbretli hikâyeler insan davranışlarını etkilemektedir." Elbette bu basit bir örnektir ancak temel bir sürecin resmini ortaya koymaktadır.

Böylece, bilim adamlarının kullandıkları soruları, hedefleri ve metotları izah eden tablo tamamlanmış oldu:

<u>SORU</u>	<u>HEDEF</u>	<u>METOD</u>
Ne?	Tanımlama	Ölçme
Ne zaman – Nerede?	Tahmin	Korelasyon
Niçin?	Anlama	Deney

Özetlenecek olursa, bilim adamları farklı düzeylerde sorular sorarlar. Biz bilim adamları bunu böyle yaparız. Zira düşünce olarak farklı hedeflere sahibiz

ve bu hedeflere ulaşmak için de farklı metotlar kullanırız. Öncelikle işe, çalıştığımız konuyu tanımlayan en basit soruları sorarak başlarız. Sonra, aralarında nasıl bir ilişki olduğunu görebilmemiz için farklı şeyleri ölçeriz. Bu, bir şeyi, bilinen başka bir şeyden hareketle tahmin edip edemeyeceğimizi de açıklamış olur. Tahmin edebildikten sonra, o eşyanın niçin öyle olduğunu daha iyi anlayabilmek için deneyler uygularız.

Bu süreç, bir nevi işlerin nasıl yürütüldüğünün haritası demek olan bir teoriye dayandırılmalıdır. Mesela şöyle bir teori olabilir: “Din, insanlara diğer insanlara yardım etme hususunda yol gösterir.” Biz bu teorimizle şöyle bir tahminde bulunalım; “Fakirlere yardım edenlerin (Samaritanlar) ibretli hikâyelerini okuyan insanlar, kimsesizlere barınak temin etme hususunda, okumayanlara göre muhtemelen daha fazla zaman ayırırlar.” Öncelikle kimsesizler barınağına zaman ayıran her kişinin geçirmiş olduğu zaman miktarını dikkatli bir şekilde kayıt etmek suretiyle bir deney yapabiliriz. Sonra, her gruptaki insanların geçirmiş oldukları zaman dilimini karşılaştırabiliriz.

Burada bir grubun diğerinden daha fazla zaman ayırıp ayırmadığını ortalama olarak tespit etmede istatistik metodundan yararlanırız. Ve sonunda bu deney ışığında teorimizi değerlendiririz. Eğer deneyin sonuçları teori ile uyum arz ediyorsa, teorimizde güvenilirlik elde etmiş oluruz. Eğer tutarsız ise, deneydeki ve teorideki eksiklikleri dikkatli bir şekilde arar buluruz. Bu durum bizi teoriyi değiştirmeye ve tutarlı sonuçlara ulaşmış olmamızı görmek için deneyi tekrar etmeye götürebilir.

Deneyler, bir şeyin diğer bir şeyi nasıl etkilediğini anlamamanın etkin bir yoludur. Maalesef, deney metodu din psikolojisinde çok sık kullanılmaz. Bu alanda deney metodunun, olması gerektiği kadar neden yaygın olmadığıyla ilgili kanaatimin gerekçeleri şunlardır:

1- Araştırmalar daha çok dini ölçme üzerine yoğunlaşmaktadır.

Dini tutum ve düşüncenin ölçülmesi için çeşitli güzel enstrümanlar mevcuttur fakat hala birçok araştırma, anlamamanın en yüzeysel bir seviyesi olan “tasvir” üzerinde yoğunlaşmaya devam ediyor. Şuna inanıyorum ki bunun asıl sebebi, birçok insanın din hakkında ve iyi dindarlığı, kötü dindarlıktan ayırt eden şeyin ne olduğu konusunda farklı kişisel düşüncelere sahip olmasıdır. Neticede, genelde araştırmacı dini kendi beklentilerine uygun sonuçlar elde etmesine yardımcı olacak şekilde ölçmek için başka metotlar geliştirmeye çalışır.

Çıkan sonuç şudur ki, insanlar farklı ölçeklerin kendilerine göre geçerliliğini tartışarak aşırı zaman harcıyorlar. Şüphesiz, başarılı korelasyonel ve deneysel çalışmalar yapmak için iyi ölçeklere sahip olmaya ihtiyacımız var ama hâlihazırda çok mükemmel, kullanılabilir ölçekler de mevcuttur. Teorik olarak anlamlı soruları cevaplamak için bunları kullanabiliriz. Bunu yapınca kadar,

süreç olması gerektiğinden daha yavaş işleyecektir.

2-Korelasyonel araştırma yapmak, iyi bir deney yürütmekten daha kolaydır.

Bizim başarılı bir deney tasarlamak için, bir şeyin başka bir şeyin değişimine neden olduğunu öne süren bir teoriye sahip olmamız gerekir. Bazı durumlarda, teorilerimiz hali hazırda bu dereceye ulaşmamıştır. Bazen de araştırmacılar, deneysel projenin teknik gereksinimlerini karşılamayı çok zor bulabilirler. Bir deneyin temel mantığı kolay ve uygulanabilir olmasına karşın, düzgün bir deney gerçekleştirmek zor olabilir. Uç bir örnek vermek gerekirse, farz edelim dindarlığı, kişinin cinsiyeti gibi bireyin içinde konuşlanan değişmez bir karakteristik özellik olarak kavramsallaştırdık. Eğer din bu tarzda incelenirse, bazı bakımlardan bir bireyin dindarlığını etkileyerek, dinî içerikli bir deneyi nasıl yapabildiğimizi merak edebilirsiniz. Her şeye rağmen bu neredeyse insanları kadın ve erkek olarak belirlemek gibi bir şey değil midir? Ama küçük bir marifet (beceri) büyük kârlar sağlayabilir. Örneğin, kullanabileceğimiz farklı değişkenlerle, dindar ve dindar olmayan insanları karşılaştırabiliriz. Yani bu insanların farklı bilgi türlerine nasıl tepki gösterdikleri yine farklı konumlardaki bu insanların birbirlerini nasıl etkiledikleri gibi soruların cevaplarını bulmak sadece korelasyonel (bağıntılı) soruları cevaplandırmanın çok daha ötesinde, dinin insanları nasıl etkilediğini anlamamıza yardımcı olur. Eğer biz, kafa yorup iyice düşünersek, deneyler uygulanabilir hale gelir ve teorilerimizin değeri hakkında bize çok şey söyler.

3- Son Olarak: Din psikolojisinde, deneylerin uygulanmasında bazen etik itirazlar da yer almaktadır.

Bunlar, psikolojide her araştırmacının karşılaştığı ikilemlerdir. Ama çoğunlukla dindarlık çalışmalarında daha belirgin bir şekilde gündeme getirilir. Meselenin özü şudur: “Bir başkasının dini hayatını etkileyebilecek bir şey yapma hakkını nereden alıyoruz?”

Bu soruya cevap vermenin farklı yolları vardır. Benim cevabım şudur: Farz edelim ki ben dindarlık ile önyargı arasındaki ilişkiyi bulmaya çalışıyorum. Araştırma yapmanın yaygın bir yolu da, bireyin kutsal kitap hakkındaki inancını ve bundan sonra sergiledikleri ön yargı derecesini ölçmektir. Sonra, dindarlık ve ön yargı arasındaki korelasyonu (bağıntı) hesaplayabilirim. Bunu yaptıktan sonra araştırmaya katılanların inançlarını etkilemediğimi zannedebilirim. Fakat şöyle düşünmekte hatalı olabilirim. Eğer ben yalnızca bir kişinin kutsal kitaba karşı tutumunu ve yalnızca dindaşlara karşı önyargısını ölçtüğümü ve dolayısıyla bu kişiyi hiç etkilemediğimi düşünürsem kendimi yanıltmış olurum. Bir şeyi ölçme o şeyi etkileme anlamına gelebilir. Mesela bisikletimin lastiğinin havasını ölçtüğümde aynı zamanda bir parça hava kaçtığı için lastiğin hava miktarını da

değiştirmiş oluyorum. Aynı şekilde sosyal psikologlar, araştırmacıların insanlara inançları hakkında soru sorduklarında aslında sorularıyla bizzat bu sorguladıkları inançları etkilemiş olduklarını tespit ettiler. Araştırmacı olarak insanlara sorumu yöneltinceye kadar, birey din hakkında tamamen bu şekilde bir düşünceye sahip olmayabilir ve hatta yıllar boyunca din hakkında hiç kafa yormamış da olabilir. Betimsel ve korelasyonel araştırma yapma, çalışmamıza katılan insanları gerçekten etkiler.

Araştırma projesinin, araştırmaya katılan insanlar üzerindeki etkisi, çoğunlukla bir yeterlilik meselesidir. Önceden söylediğim gibi bu mesele her araştırmacının yüzleşmesi gereken bir meseledir. Ama benim düşünceme göre, şayet diğer insanların dini inanç ve tutumlarını etkilememek gibi bir hedefiniz varsa o zaman siz imkânsızı başarmaya çalışıyorsunuz demektir.

Özet

Din üzerine çalışma yapan psikologlar, insanların dini davranış ve düşüncelerini tasvir etmek, tahmin etmek ve anlamak için bilimsel araştırma metodlarını kullanır. Biz bilimsel metodları, oldukça objektif, herkese açık ve tekrarlanabilir sonuçlar verdiği için kullanırız. Bilimsel araştırma en iyi şekilde deneyler yoluyla ilerleme kaydeder. Çünkü deneyler bize kendi teorilerimizi test etme imkânı sağlar. İdeal olanı, biz işe olayların niçin meydana geldiği hakkında bir öngörü ile başlarız. Ve teorinin yararlılığını (kullanılabilirliğini) test etmek için deney yaparız. Eğer sonuçlar bu teoriyi destekliyorsa biz teorimiz hususunda güven elde etmiş oluruz. Şayet deneyler teoriyi desteklemede yetersiz kalırsa, deneyde ve teoride bu yanlış neticeye yol açan eksiklikleri bulmaya çalışırız. Deneyler bilim için önemlidirler. Din psikolojisinde deneyler daha yaygın hale gelmedikçe, biz hala dinî düşünce ve davranışı oldukça yüzeysel bir şekilde anlamaya devam edeceğiz demektir.

Psikologların dinî düşünce ve davranış üzerinde yaptıkları çalışmalar hakkında daha fazla bilgi edinmek isteyenler aşağıdaki kaynaklara müracaat edebilirler.

* Batson, Schoenrade & Ventis (1993) *Religion and the Individual*, published by Oxford.

* Wulff's (1992) *Psychology of Religion*, published by Wiley.